

FTAXP 06.73.10
ӘОЖ 331.41
JEL Q18, R11

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-3-253-270>

Г.Ж. ЖАМБЫЛОВА,*¹

докторант.

*e-mail: zhambylova_gulfiya@live.kaznu.kz

ORCID ID: 0000-0002-5960-1957

А.А. САТМУРЗАЕВ,²

э.ғ.д., профессор.

e-mail: ncasan@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5208-6761

Д.С. КАДЫРБЕКОВА,³

PhD.

e-mail: 6537275@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8641-253X

Г.А. БОЛСЫНБЕКОВА,⁴

э.ғ.м., аға оқытушы.

e-mail: bolsynbekovag@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8925-3041

¹әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Алматы қ, Қазақстан

²«Қайнар» академиясы

Алматы қ., Қазақстан

³Қазақ спорт және туризм академиясы,

Алматы қ., Қазақстан

⁴«Alikhan Bokeikhan university» БМ,

Семей қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖӘНЕ АЙМАҚТАРЫНЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫН ЖАҢҒЫРТУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТЕТІГІ

Андатпа

Мақаланың негізгі мақсаты – аграрлық салаларды цифрландыруға байланысты мәселелерді қарастыру: мемлекет тарапынан оларды дамытуда қолдаудың негізгі тетіктері, еңбек өнімділігін төмендету, инновациялық технологияларды неғұрлым кең цифрлық енгізу мүмкіндіктері. Авторлар еліміздегі агроөнеркәсіптік кешеннің басымдық кезеңдері бойынша дамытудағы атаулы мәселелерді шешудің негізгі жолдары мен тетіктерін анықтады. Қазақстандағы АӨК дамытудағы 2021–2025 жж. бағытталған еліміздің АӨК дамыту бойынша ұлттық жобасы өзінің іске асырылуы бойынша негізгі шеңберді белгілей отырып, бірқатар өзекті мәселелерді көрсетеді. Елдің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейін арттыру мақсатында аграрлық салада жаңғырту және әртараптандыру мәселелерін шешудің маңызы зор. Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенін әртүрлі деңгейде жаңғыртудың аса маңызды факторлары анықталды. Олардың негізінде агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың негізгі бағыттары ұсынылды және негізделді. Зерттеу нәтижелері осы саладағы заманауи автор-мамандардың тұжырымдары мен көзқарастарын қамтиды. Азық-түлік бағасын реттеуді қоса алғанда, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының тұрақтылығын қамтамасыз ету бойынша бірнеше тұжырымдар мен бағдарламалар толығымен сараланған.

Тірек сөздер: мемлекеттік қолдау, бюджеттік бағдарлама, инвестиция тарту, инвестициялық жоба, АӨК қаржыландыру, цифрландыру, инновациялық қызмет.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың халыққа жолдауын қарастыратын болсақ, онда «жүйелі деген реформалар мен халықтың бірлігі дегеніміз, елдің нақты өркендеуінің айқындалған негізі» дей келе, агроөнеркәсіптік кешен дамуының басты

бағыты халықты басты деген азық-түлікпен барынша қамтамасыз ету керектігін баса назар аудартып, атап өткен [1].

Осы алған тәуелсіздігіміздің отыз жылында елімізде экономиканың аграрлық кешенін алға жылжыту мақсатында ондаған бағдарламалық бағыттағы құжаттамалар, заңнамалық актілер мен заңдар дайындалып, іске қосылған. Әйтсе де бір кемшілігі, ауылшаруашылық өнімдерін әзірлеу мен өндеудегі салаларға атаулы заңнамалар мен бағдарламалық деген құжаттар, қосымша құжаттар толықтай әсер ете алмауда, жоғары деңгейді көрсетпейді. Оның дәлелі деп: 2017–2020 жж. атаулы бағдарламада көрсетілген АӨК дамытудың басым көрсеткіштерінің нақты жүзеге асырылғаны туралы бірқатар деректер нақты еместігін айтуға болады. Осыған байланысты елімізде АӨК дамытуға байланысты 2021–2025 жж. арналған Ұлттық жаңа жоба дайындалып, ұсынылды. Бекітілген ұлттық жобаның негізгі мақсаты сексен пайызға ішкі нарықтарды отандық өндірілетін өндірістің есебінен азық-түлік өнімдерімен молайту, миллионнан астам ауылдық жердегі халықты тұрақты пайдамен қамту, аграрлық салалардағы еңбек өнімділігін 2,5 есеге көбейту, қайтадан өңделген ауыл шаруашылығындағы тауарлардың экспортын да ұлғайту керек. Осы бағыттар бойынша мемлекеттік қордан бес трлн теңге көлемінде қаражат жұмсау жопарда бар.

Зерттелген деректерге сүйенсек ауыл шаруашылығының өндірісі дамудың оң бағыттарын көрсетіп отыр, ең бастысы ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілердің санының көбеюі, ауыл шаруашылығы өнімдерінің сапасы мен ауқымының кеңеюі, сонымен қатар аграрлық кәсіптің дамуы. Әйтсе де осындай артықшылықтармен қатар кемшіліктер де қоса жүрері анық, мысалы аграрлық салалар үшін өзекті деген мәселелер әлі де шешімін табуы күтуде. Оның бастысы аграрлық саладағы табиғи, климаттық жағдайлардың орын алуы, бұл саланың осы жағдайға деген тәуелділігі болып отыр, өйткені кейбір ауыл шаруашылығының өнімдерін алу үшін белгілі бір уақыт кезеңдерінде ғана жұмыстарды жүргізу керек болады [2].

Біздің елімізде жоғарыда аталған мәселелермен қатар аграрлық саланың конъюнктурасының тұрақты дамуымен қатар, экономиканың тұрақсыздығының қатар жүруі, сондықтан да ерекше әлеуетке ие аграрлық саланың басқа да экономикалық салалардан жырақтап қалмауын үнемі бақылауда ұстау қажет. Жалпы мемлекеттің қолдауынсыз экономиканың аграрлық саласы инновациялық бағыттарға бейімделе алмайды, яғни кеңейтілген тұрғыдағы өсімдерін бермейді. Экономиканың барлық салалары бойынша дамытудың мәселелерін шешу үшін цифрландыру мен инновациялық технологияларды үздіксіз қолдануға тиіспіз, ол үшін кейбір дамыған елдердің тәжірибелеріне сүйене аламыз. Дамушы елдер оң бағыттарға бірден жете алмаған, олардың жетістіктері көптеген жылдардың жемісі деуге де болады. Демек біздің еліміз де осы салада даму бойынша экономикалық дағдарыстарға, инфляцияға, халықтың өмір сүру деңгейінің төмендеуіне ұшырауына дайын болып, одан шығар жолды іздеуі тиіс [3].

Әдебиетке шолу

Зерттеу әдістемесі зерттеулерде әмбебап болып қарастырылатын қағидалар мен әдістерге негізделген. Көбінесе ақпараттық талдауға баса назар аударылған. Нақты зерттелу барысындағы мәселелерді ашып, айқындап көрсету барысында бірнеше жинақталып отырған деректер талданып, талқыланып, логикалық тараптан ой елегінен өткізіліп, жалпы деңгейде жүйеленіп, бірнеше әдістерді қолдану негізінде қарастырылды.

Аграрлық саланы жаңғыртып дамытудың басты бағыты бірінші орында әлеуметтік-экономикалық және саяси мәнге ие болады. Сондықтан сала бойынша мәселелерді шешу жолдарын қарастырғанда жүйелік қадамдарды саралаймыз, отандық және ресейлік ғалымдардың, әсіресе А.Т. Болотов, А.С. Ермолов, Д.Ф. Вермель еңбектерін негізге алып, тәжірибе алмасуға болады. Аймақтардың аграрлық секторының сыртқы ортамен байланысын «кіру-үрдіс-шығу» тізбектік байланыстары бойынша қарастыру нүктесін ғалым А.А. Никонов көрсетіп бергендей, аграрлық сектор жекелеген бөліктерден құралып, барлық жүйеден бөлек, осы бөліктердің жекелеріне де жауап беретінін көрсетеді. Ал ғалым Н.Д. Кондратьев пен Н.Н. Куницинаның пайымдауынша аграрлық экономикадағы күрделі кезеңдік бағыттарды тербеліс бойынша қарастыруда аграрлық саланы жаңғырту бойынша құбылыстардың жиілік сипаттамаларын айқындаймыз.

Ал біздің пайымдауымызша экономикалық бағыттағы барлық үрдістер бір күйден екінші тербеліске ауысқанда кезеңдер бойынша алға жылжиды, соның негізінде белгілі бір дәрежеде болжамды бола алады, жиілік сипаттағы құбылыстар көбірек анықталады [4]. Аталған мәселені зерттеумен Қазақстандық ғалымдар М.Ж. Қонырбеков [5, 6, 7], Ш.А. Смагулова [8], Ш.М. Кантарбаева [9, 10] айналысқан, олардың еңбектерінде атаулы факторлар келтірілген.

Зерттеу логикасы талдау мен қойылған мәселелерді шешуге байланысты авторлардың қазіргі тұжырымдарын ескере отырып, аграрлық салалардың қазіргі кездегі даму бағыттарын көрсетеді.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында теориялық және әдіснамалық негіздеме ретінде ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің 2018–2022 жж. Ұлттық статистика бюросының мәліметтері қарастырылды. Еліміздегі агроөнеркәсіптік кешенді зерттеу бойынша жаңғырту кезеңдеріне байланысты және азық-түлік қауіпсіздігін нығайту бойынша қазіргі заманның талаптарына сай бірнеше әдістер алынды, олардың ішіндегі маңыздысы институционалдық әдіс болып табылады. Алдымен факторлар арасындағы байланыстар талданып, кейіннен мемлекет тарапынан шығарылған бірнеше нормалар мен заңдар арқау бола отырып, ҚР Ұлттық ЭМ 9 желтоқсан 2016 жылдағы № 503 бұйырығында көрсетілген тұтынудың басты ғылыми тараптар бойынша физиологиялық нормасының шегі тұтынушыларды ауыл шаруашылығындағы тауарлармен жетік жабдықтаудағы толыққандылыққа көңіл бөледі. Жаңғырту бойынша негізгі деректер пандемиялық жағдайда өте өзекті болды, оның салдары цифрландыруға тәуелділікті көрсетті. Сонымен қатар өнімдердің бағаларын тағайындап, реттеу еліміздегі әлеуметтік-экономикалық дамудағы басты тұрақтылықты жүйелеп берді. Осыған байланысты бірнеше шаралар қарастырылып, ережелер қабылданды. Айқындалған факторларды тұжырымдап зерттеу агроөнеркәсіптік кешеннің алдағы дамуының экономикалық бағытында жүргізіледі. Экономиканы жаңғыртудың үшінші толқыны бойынша қарастырсақ, өсімнің жаңашыл моделін құрастыруда маңызды этап агроөнеркәсіптік кешен болып отыр. Осыған байланысты еліміздегі аграрлық секторды қолдау бойынша қосымша іс-шаралардың пакетін дайындауға байланысты болады.

Негізгі ережелер

Қазіргі нақты деректерді қарастыратын болсақ, халықтың тамақ өнімдеріне деген қажеттіліктері 80 пайыз деңгейінде отандық өнім өндірушілерді қамтыды. Осыған байланысты зерттесек, атаулы сала бойынша шешуді керек етіп отырған негізгі мәселелер өте көп. Оның ішіндегі ең бастысы еңбек өнімділігінің төмендігі. Экономикасы дамыған елдердегі еңбек өнімділігін қарастыратын болсақ, оларда агроөнеркәсіптік кешендегі еңбек өнімділігі 100 мың АҚШ долларын құрайтынын көреміз, ал біздің елімізде орта есеппен алатын болсақ, ауыл шаруашылығындағы өнім өндіретін жұмыскерлердің біреуі ғана 3,5 млн теңге өнім өндіреді, былайша айтқанда сегіз мың АҚШ долларынан сәл ғана артықтықты құрайды.

Жалпы әлемдік аграрлық сала бойынша нарықта өте үлкен сұранысқа ие болып отырған соя, зығыр, жасымық өнімдерін көбірек өндіру арқылы еңбек өнімділігін осы бағыттар бойынша арттыруға болатынын көрсеткен, әрине ол әлемдік аграрлық саладағы мамандардың пікірі. Ал еліміздегі сарапшылар Қазақстанда органикалық өнімдерді өсіру барысындағы басым мүмкіндікке ие табиғи ресурстардың әлеуеті бар деп есептейді. Шын мәнінде, осы аталған жетістіктердің барлығына инновациялық агротехнологияларды енгізу арқылы жетуге болады.

Тек ескеретін бір жағдай, еліміздегі ауыл шаруашылығындағы өнім өндірудің негізі климаттық, топырақтық жағдайларға байланысты екендігінде және аталған дақылдардың сорттары атаулы жағдайларға будандастырып, бейімделуі тиіс, өйткені оларды өсіру үшін қажетті ауыл шаруашылығының өнімдерін өндіруге байланысты техникалар жинағы болуы керек.

Осыларды айқындай келе, еліміздегі агроөнеркәсіптік кешеннің дамуы бойынша басты мәселелерге мыналарды жатқызуға болады:

- ♦ Барлық бағыттар бойынша инвестицияларды тартуда экономикалық бағыттардағы тетіктердің жетпеуі;
- ♦ Техникалық, материалдық базаның өте әлсіз болуы;
- ♦ Еңбек ресурстарын ұтымды түрде пайдаланбау;
- ♦ Ауыл шаруашылығындағы шикізаттарды өндіру барысындағы төмен деңгей;
- ♦ Егістен тұтынушыға жеткізілудегі делдалдардың көптігі;
- ♦ Зерттелген ғылыми нәтижелерді өндіріске енгізу барысындағы сапасыздық;
- ♦ Ірі тауар өндіруге қатысты кооперацияның ұсақ тауарлы емес шаруашылықтарға қатысты әлсіздігі;
- ♦ Атаулы саланы мемлекеттік қолдауға байланысты бірнеше әрекеттердің дұрыс жолға қойылмауы.

Сонымен бірге ауыл шаруашылық салаларын цифрландыру бойынша бағдарламаның жүзеге асырылып жатқандығын баса айта кеткен жөн, себебі оның жасалып жатқан бағыттары тұрақты түрдегі дамуға үлес қоса алады, ең бастысы еңбек өнімділігін арттыру, келесі еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету.

Негізінде әлемдік тәжірибелерге сүйенер болсақ, еліміздің ауыл шаруашылығындағы «ауыртпашылық нүктелері», оларды еңсеруді талап етеді. Нарықта өзін-өзі реттеу тұжырымы аграрлық экономикада, яғни агроөнеркәсіптік кешенде белгілі бір бағытқа жете алмайды. Ұлттық экономикалық саясатты да еш жерде тұжырымдамаған, себебі бұл мемлекеттің тікелей міндеті, қарастырылатын ауқымды мәселелер мемлекетпен шешіледі. ҚР мемлекеттік басқару жүйесін жаңғырту тұжырымдамасында «Қазақстан Республикасының Президентінің 1 ақпан, 2010 жылғы жарлығында» мемлекеттік басқару жүйесі еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуын оңтайландырудың, жеделдетудің негізгі тетіктерінің бірі ретінде айқындалады деген [11].

Нәтижелер мен талқылау

Еліміздегі аграрлық салаларды дамыту бағыттары бойынша стратегиялық маңыздылық аймақтарды дамытудағы деңгейде инвестициялау бойынша негізгі әдістерді дайындауды керек етеді, Қазақстандағы аграрлық кешен нақты бағыттар бойынша тұрақты дамуда алдына басты міндет ретінде қаржылық тұрғыда қамтылуды қояды. Агроөнеркәсіптік кешеннің тұрақты түрдегі дамуына басты ықпалды мемлекеттік реттеу бойынша қарастыратын болсақ, аймақтық техникалық, технологиялық бағыттағы базалар мен оларды барынша жаңарту кезеңдері, осыған байланысты мәселелерді шешу жолдары және негізгі қорлардың ауыл шаруашылығындағы тозу дәрежесін айқындау бойынша басты фактор ретінде инвестиция көлемі қарастырылады. Аграрлық салалар басты қаржыландыру көздерін мейлінше ұтымды түрде қолдану жолдарын іздейді, бұл жерде бөлу, пайдалану сияқты бірнеше қатынастар жиынтығы ретіндегі ауыл шаруашылық ұйымдарының қаржы құралдары бойынша айналымдар ерекшеленеді. Осыған байланысты соңғы деректерге сәйкес АӨК бойынша қаржылық ресурстардың құрамы талданып, ауыл шаруашылығына бағытталған кірістер мен шығындардың байланыстары беріледі.

Зерттеулерге байланысты қарастыратын болсақ, еліміздегі аймақтар бойынша деректерде ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының барлығына дерлік мемлекет тарапынан қолдау көрсетіледі. Сонымен қатар барлық мүмкіндіктер бойынша ауыл шаруашылығындағы өндірістің кәсіпорындарды құрауындағы этаптарды қарастыра отырып, өнім экспортына дейінгі барлық кезеңдері бойынша осы сала мамандарына барынша қолдау көрсетіледі. Демек үкімет ұйымдарды құру кезіндегі қолдау ретінде бірқатар салық түрлерінен босатты, сонымен қатар салық мөлшерлемелерін барынша төмендетті және салық салудың бірнеше нысандарын енгізіп берді. Жергілікті атқарушы орындар бойынша қарастыратын болсақ, мемлекет жер телімдерін беруге қолдау көрсетеді, осылардың негізінде еліміздегі аймақтар бойынша қарастырудағы барлық кәсіпорындарының санын талдауға болады, бұған байланысты деректерді төмендегі 1-ші кестеден (257 б.) көре аламыз.

Кесте 1 – Қазақстанның аймақтары бойынша жұмыс жасап тұрған кәсіпорындардың саны

Аймақтар	Кәсіпорындар саны		
	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.
Ақмола облысы	48544	54838	58751
Ақтөбе облысы	65992	82580	88485
Алматы облысы	129716	116585	135109
Атырау облысы	52031	63115	67826
Батыс Қазақстан облысы	44260	53008	58751
Жамбыл облысы	71298	92572	107717
Қарағанды облысы	95296	93086	100247
Қостанай облысы	54870	61133	65697
Қызылорда облысы	51063	67145	72934
Маңғыстау облысы	56521	75341	83488
Павлодар облысы	46694	52084	55756
Солтүстік Қазақстан облысы	30228	33066	35091
Түркістан облысы	144778	184579	213283
Шығыс Қазақстан облысы	95916	61475	65045
Нұр-Сұлтан қ.	163017	204308	225268
Алматы қ.	206109	292734	334998
Шымкент қ.	75314	110409	129600
Жетісу облысы	-	53600	59860
Абай облысы	-	49693	54657
Ұлытау облысы	-	17413	19263
Барлығы	1431647	1818764	2031826
Ескертпе: [12] дереккөз негізінде құрастырылған.			

Кестеден көріп отырғанымыздай, барлық шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерге мемлекет үлкен қолдау көрсетіп отырады, әсіресе ауыл шаруашылығы өндірісімен айналысатын кәсіпорындарға қолдау ерекше болады, оларға көктем кезіндегі егістік жұмыстарын жанар жағармаймен байланысты шикізаттарды өте төмен бағада ұсынады, 50 пайызға дейінгі органикалық тыңайтқыштарды алудағы мүмкіндіктерді ашып береді, элиталық деңгейдегі тұқымдарды сатып алуға көмектеседі. Сонымен қатар мынадай бағыттар ынталандырылады: ауыл шаруашылығына байланысты өнімдерді сақтау, оларды қайтадан өңдеу, оларды жөнелту. Мемлекет осылармен қоса өсімдік шаруашылығы өнімдерін қайтадан өңдеу, малдарды өсіру, сүт өнімдерін, ет өнімдерін қайтадан өңдеу, жүнді өңдеуге байланысты әрекеттермен айналысатын кәсіпорындарды құру мақсатында керекті шығындарға көмектесуді ынталандырады. Ал субсидиялауда қайта өңдеуге байланысты кәсіпорындардың аграрлық саладағы өнімдерін алдынала белгіленген бағалар бойынша сатып алуларды қарастырады, бұл бағыт ауыл шаруашылығы өндірісі бойынша тиімділікті қамти алады [13]. Ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілердің саны 2022 ж. 17 мыңға артты, бұл өткен жылмен салыстырғанда 6, 7 пайызға артық. Қолданыстағы ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілердің аймақтық бөлінісін талдайтын болсақ, төмендегі 2-ші кестеден толықтай көре аламыз.

Кесте 2 – 2022 ж. қолданыстағы ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілерді аймақтық бөліністе талдау

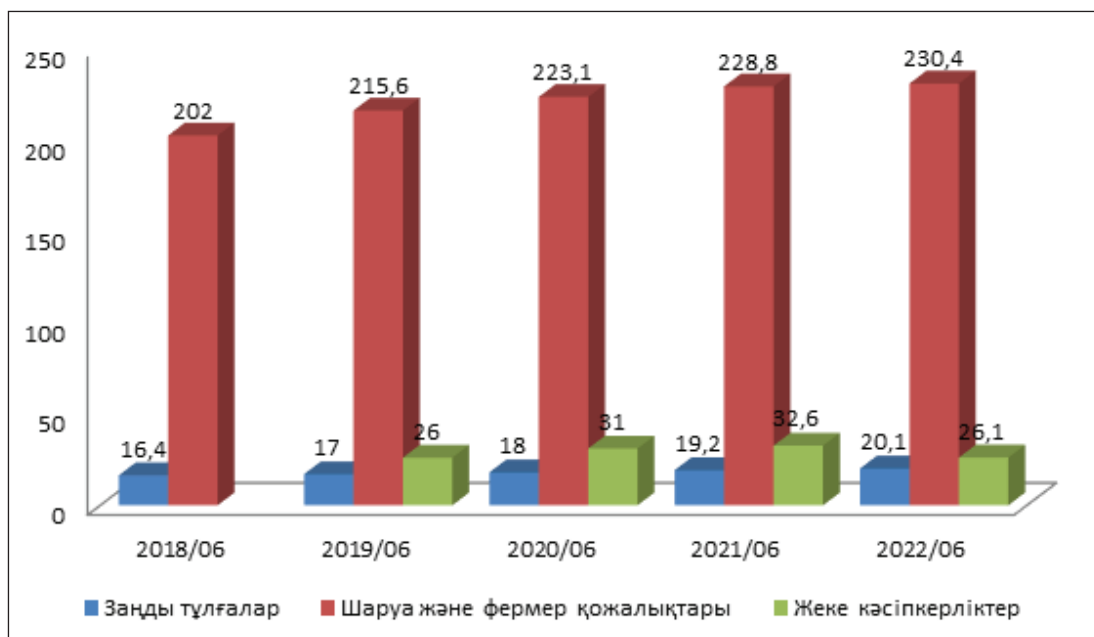
Аймақтар	Заңды тұлғалар	Жеке кәсіпкерліктер	Шаруа және фермер қожалықтары
Қазақстан	16985	23016	221776
Абай облысы	560	100	9176
Ақмола облысы	1949	842	6100
Ақтөбе облысы	585	428	8487
Алматы облысы	1229	1063	25665
Атырау облысы	147	265	3294

2-кестенің жалғасы

Батыс Қазақстан облысы	756	807	7579
Жамбыл облысы	740	5879	18827
Жетісу облысы	573	338	17557
Қарағанды облысы	728	123	8369
Қостанай облысы	936	355	6231
Қызылорда облысы	395	578	11476
Маңғыстау облысы	158	236	3018
Павлодар облысы	659	1773	3995
Солтүстік Қазақстан облысы	1353	434	4322
Түркістан облысы	3608	8550	70714
Ұлытау облысы	64	76	3213
Шығыс Қазақстан облысы	640	121	8081
Нұр-сұлтан қаласы	562	57	668
Алматы қаласы	737	263	1346
Шымкент қаласы	606	728	3658
Ескертпе: [14] дереккөз негізінде құрастырылды.			

Кестеден көріп отырғанымыздай, 20 аймақтың үшеуінде шаруа және фермер қожалықтарының жартысынан астамы орналасқан, олар Түркістан облысы (70714 мың), Алматы облысы (25665 мың), Жамбыл облысы (18827 мың).

2022 жылдың шілде айындағы деректерге сүйенсек, Қазақстан Республикасында 230,4 мың шаруа және фермер қожалықтары ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірумен айналысқан. Тір-келген ауылшаруашылық өнімдерін өндірушілерді талдау төмендегі 1-ші суретте көрсетілген.

Сурет 1 – Тір-келген ауылшаруашылық өнімдерін өндірушілерді талдау (мың)

Ескертпе: [14] дереккөз негізінде құрастырылған.

Суреттен көріп отырғанымыздай, 20,1 мың занды тұлға және 26,1 мың жеке кәсіпкерлер ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірумен, сақтап, қайта өңдеумен айналысады.

Жалпы еліміз халқымызды ауыл шаруашылығындағы қажетті өнімдермен толыққанды камтуда әр-келкілікті ұстанып, оны басқа да елдерден әкеледі. Еліміз атаулы өнімдердің жеке

түрлері бойынша өзін-өзі өндіру бойынша 60 пайызын қамти алады. Ал нарықтық жағдай бойынша зерттесек, бұл сыйымдылықтағы импорттың үлесінде жемістер 70 пайызды, сүттің өнімдері 50 пайызды, құстың еті 57 пайызды, шұжық өнімдері 44 пайызды, көкөністер мен консервідегі өнімдер 85 пайыздан жоғары деңгейді қамтиды [15].

Инвестициялық тартымдылық бойынша ауыл шаруашылығы деңгейінің төмендеуі нақты саласында байқалады. Инвестициялардың жалпы көлемін еліміз бойынша талдайтын болсақ, 12,2 трлн теңге, оның ішінде атап айтсақ, ауыл шаруашылығына 0,5 трлн теңге құйылады, демек үлеске шақсақ 4,6 пайыз болады [16]. Осы салалар бойынша инвестицияларды тарту үшін тиімділігі жоғары инвестициялық жобаларды жүзеге асыру керек. Біздің зерттеуіміздегі сала бойынша инвестициялар бағыты несиелендіру мен лизинг болуы мүмкін [17].

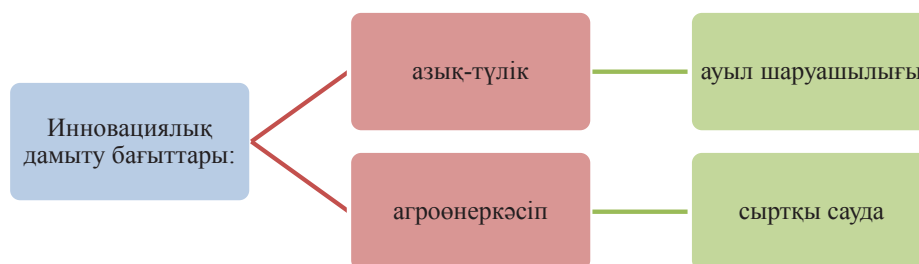
Зерттей келе байқағанымыз, мемлекеттік бюджеттен осы бағыт бойынша бөлінетін қаражат өте төмен деңгейде болып отыр, әсіресе несиелік бағдарламалар шеңберін толықтыру керек деп есептейміз. ДСҰ принциптеріне сүйенсек, елімізде мемлекеттік тікелей қолдаудың нақты деңгейі 8,5 пайызды құраған, ал ауыл шаруашылығын мемлекет тарапынан қолдау бағыты жалпы өнімнің құнына шаққанда 4,4 пайызды құрайды. Әлем елдерін салыстыратын болсақ, бұл аталған көрсеткіш жоғары деңгейді көрсетпейді. Беларусьта ауыл шаруашылығын мемлекет тарапынан қолдау деңгейі ЖӨҚ бойынша 11 пайызды, ал Ресей мемлекетінде 5 пайызды құрайды. Көп жерлерде экономиканың аграрлық санаттарын субсидиялау бойынша принциптерді қайтадан қарап шығу ұсынылады, өйткені бірнеше ауылды жерлердегі кәсіпкерлер агроөнеркәсіптік кешенді қаржылай бағытта қолдау бойынша тетіктерді, басты даму талаптарына дұрыс жауап бере алмайды деп есептейді, өйткені несиелендірудің негізгі нысандары шағын және орта кәсіпорындарға келгенде қол жетімді еместігін көреміз.

2020 ж. еліміздегі ғылыми зерттеулерді мейлінше қаржыландыру деңгейі 90,0 млрд теңгені құрағанын білеміз, талдау барысында ауыл шаруашылығына байланысты ғылымға 12,3 млрд теңге бөлінгенін, ол жалпы 13,6 пайызды құрағанын байқадық. Еліміздегі ауыл шаруашылығы министрлігінің деректері бойынша талдасақ, атаулы деген ғылыми жобалардың нәтижелері бойынша өндіріске олардың 8 пайызының енгізілгенін көреміз. Агроөнеркәсіптік кешенде атаулы мәселелерді шешудегі басты мүмкіндіктерге ие бола алатын жобаларды үкімет агроөнеркәсіптің белгілі бір деңгейде қатысуынсыз қаржыландыра алады. Бұл бағыттар бойынша атаулы салаларға жаңа технологияларды трансферттеу мен коммерцияландыру деңгейінің төмен екендігін айта кеткен жөн. Ғылыми зерттеулер жыл сайын талданып, мынадай нәтиже береді, нәтижелерде 6 мыңнан астам шаруашылық енгізілген, бұл тіркемеден субъектілердің үш пайызын көруге болады. Демек, отандық өндірушілер тиімді технологияларды цифрлық тұрғыдан енгізуге дайын емес, сондықтан жоғарыда аталып отырған мәселелерді тиімді шешу бағытында азық түлік қауіпсіздігі бойынша шаралар қабылданып, еңбек өнімділігін арттыру бағытында әрекеттер жасалуы тиіс, бұл әрекеттер ауыл халқының, ұйымдардың бірлесе жұмыс жасау нәтижелері бойынша әлеуметтік экономикалық өмір сүру деңгейін көтеруге жол ашады.

Қазақстан дәнді дақылдарды өндіру және экспорттау бойынша көшбасшы болып табылатынына қарамастан, олардың өнімділігі төмен деңгейде, ал жетекші позициялар едәуір жер қорының есебінен қамтамасыз етіледі. Ауыл шаруашылығы өндірісін жаңғырту дала жағдайында сұйық және қатты тыңайтқыштарды саралап енгізу және карта жасау технологияларына сұраныс туғызады. Ауыл шаруашылығын жаңғырту үшін ақылды тыңайтқыштарды қолдану өте маңызды (олардың табиғатқа әсерін бақылауға болады), оны Scientific American және Дүниежүзілік экономикалық форум 2019 жылғы маңызды және пайдалы жаңалықтардың қатарына қосады [18]. Тұрақтандырылған тыңайтқыштарды тиімді қолдану (көректік заттардың бақылана шығарылуы бар заттар) көмірқышқыл газының шығарылуын азайтуға, жердің тозуын болдырмауға және өнімділікті арттыруға көмектеседі.

Сондықтан да мемлекетіміздің экономикалық дамуының, бірнеше өндірістік салаларының қажеттіліктерін қанағаттандырудағы маңызды басымдық бағыттарының бірін қолдану керектігі айқындалады, ол – инновациялық қызмет болып табылады. Аграрлық өнеркәсіптік кешендегі инновациялық қызмет барлық атаулы үдерістерді, ғылым мен білімді негізге ала отырып, агроөнеркәсіптік өндірістің, ең бастысы ерекше атаулы бағыты ауыл шаруашылығының да-

муына, аграрлық стратегияның басымдықтарын айқындайтын инновациялық дамудың мынадай маңызды аспектілеріне баса назар аудару керек (2-сурет).

Сурет 2 – Аграрлық стратегияның басымдықтарын айқындайтын инновациялық дамудың маңызды аспектілері

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Осындай бағыттармен қатар агроөнеркәсіптік кешеннің инновациялық басымдықтарына:

- ◆ аграрлық экономика,
- ◆ тұқым шаруашылығы,
- ◆ асылдандыру ісі,
- ◆ механикаландыру және басқа да бағыттар үлкен әсерін тигізеді.

Демек инновациялар қолданбалы, іргелі зерттеулердің қорытындылары, өнертабыстарға патенттер, жаңа технологияларды қолдануға деген құжаттама, инновациялық жобалар, беріліп отырған салалық, аймақтық инновациялық бағдарламалар, ғылыми-тәжірибелік ұсыныстар түрінде көрініс табады. Осындай бағыттар бойынша іске асырулар әрине кадрлардың біліктілігі мен адами ресурстардың даму деңгейіне тікелей байланысты, осы арқылы агроөнеркәсіптік кешеннің және де ұлттық аграрлық азық-түлік жүйелерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру қамтылады. Экономикадағы инновациялық үрдістердің қарқыны анықталады [19].

Алдағы уақытта аграрлық саланың болашағын жаңғырту үшін, аграрлық саясат ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспортын, еңбек өнімділігін, қайтадан өңделген түрде арттыруға түбегейлі түрде бағытталуы керек. Салыстырмалы түрде қарайтын болсақ, әлемдегі ауыл шаруашылығы осы кездерге дейін болмаған инновациялық құрастырылымдар үшін жаңа нарықтарды қалыптастыруға қабілетті жоғары технологиялық салаларға айналғанын көруге болады [20].

Мемлекеттік қолдаудың әдістері мен тәсілдерін қайтадан қарауды және инвестицияларды тартудың бірнеше құралдарын қолдануды айқындауды, осы салалар бойынша дамыту тетігін қарастыруды Қазақстанның Дүниежүзілік сауда ұйымына мүшелігі несиелер бойынша пайыздық мөлшерлерді субсидиялау тетігі бойынша қарастырады. Ауыл шаруашылығына инвестициялар мемлекеттің қаржыландыру есебінен қалыптасады. Агроөнеркәсіптік кешен 2030 стратегиясына сәйкес экономиканы дамытудағы маңыздылығын арттырады, мақсаттарды жүзеге асыруда осы саланы дамытудың мемлекеттік бағдарламасының нысаналы индикаторы жұмыс жасауда. Бұл аталған бағдарлама қазіргі уақытта азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, ауыл шаруашылығының жалпы өнімдерін ұлғайту, ауыл шаруашылығы өнімін импортты алмастыру бойынша мәселелерін шешуге бағыттайтын басты құжат арқылы қарастырады.

Басқа да мақсаттарға байланысты экспортты дамыту мен ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының табыстарын ұлғайту бойынша талдауларды, дамыту индикаторларын 3-ші кестеден (261 б.) көруге болады.

Кестеден көріп отырғанымыздай, 2020 ж. өңделген ауыл шаруашылығы өнімі импортының көлемі 1120,2 млн доллар болса, 2021 ж. 1147,8 млн долларды құрағанын көреміз.

Кесте 3 – Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың индикаторлары

Көрсеткіштер	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.
Жалпы ішкі өнімдегі жалпы өнімнің үлесі, %	7,4	7,5	9,0	9,0
Ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің көлемі, млрд теңге	4474,1	5,151,2	6334,7	7346,7
Ауыл шаруашылығының негізгі капиталына инвестициялар көлемі	365001	494976	565369	773219
Қайтадан өңделген ауыл шаруашылығы өнімі экспортының көлемі, млн долл.	3094,6	3287,4	3304,4	3400,2
Өңделген ауыл шаруашылығы өнімі импортының көлемі, млн долл.	1133,5	1107,1	1120,2	1147,8
Ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтылған 1 адамға шаққандағы еңбек өнімділігі, млн теңге	2,1	2,4	2,5	2,7
Ескертпе: [20] дереккөз негізінде құрастырылған.				

Жоғарыда аталған бағдарламаның нысаналы көрсеткіштерін есептеу барысында дамудың болашақтағы болжамы мен жалпы сипатының нәтижелері арқылы индикативтік көрсеткіштері толық көрсетілуі керек. Әлеуметтік- экономикалық даму жағдайларын қарастыра отырып, өзгерістерін айқындап, жоспарлы кезеңге есептеудегі нақты маңызды мәндерді ескеру қажет.

Экономиканың аграрлық саласының тұрақты түрде жұмыс жасауы дамудың маңызды бөліктерінің бірі деп саналады. Ендеше осы сала бойынша атаулы, мәселелерді қарастырамыз:

1. Материалдық-техникалық базалардың ескіруі;
2. Қаржылық ресурстардың жетпеуі;
3. Несиелер бойынша пайыздардың жоғарылығы;
4. Жер қатынастарының жеткіліксіз дамулары;
5. Ауылдардың әлсіз инфрақұрылымы және тағы басқалары.

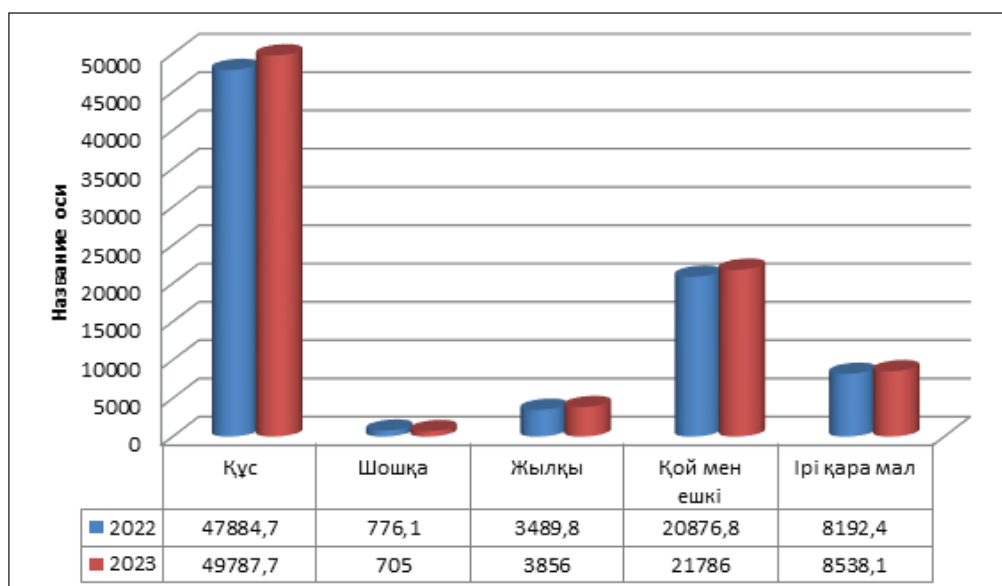
Осындай мәселелерді шешу үшін мемлекет тарапынан бірнеше бағдарламаларды әзірлеп, қолдау көрсетулері қажет. Әсіресе аграрлық секторды өндірістік, технологиялық үрдістер бойынша автоматтандыру мен цифрландыру, еңбек өнімділігі мен тиімділігінің жеткіліксіз деңгейін жою аса қажет болады [21].

Сонымен қатар қазіргі экономикадағы инновацияның рөлін осы агроөнеркәсіптік кешенде белсенді түрде арттыру керек. Өйткені инновация бәсекелестіктің бірден-бір қаруы болып табылады. Инновация ұйымдық нысандарды құрастыруға, ауыл шаруашылығының өнімдерін өндіруге бағытталған инвестициялық қызметтің нәтижесін бере алады. Осы арқылы кірісті арттыруға болады [22]. Сол себепті де біз инновация ұғымы жүрген жерде инвестициялық қызметті де қарастырамыз.

АӨК дамытудағы тағы бір елеулі мәселе, ол мал шаруашылығы өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылады. Ол үшін тиімділікті арттыру бойынша қажетті қаржылық қамтамасыз етумен қатар, асыл тұқымды базаны әзірлеп, ет өнімдеріне қатысты ірі орталықтарды қалыптастырып, дамытудың кешенді жоспарын жасау керек. 2023 жылғы деректерге сүйенсек мал шаруашылығындағы малдың және құстың саны бойынша үлесін 3-ші суреттен (262 б.) көруге болады.

Кешенді жоспарды осындай нысандар бойынша құра отырып, ең бастысы малды бордақылап, экспортқа шығару бойынша инфрақұрылымды дамыту керек деп есептейміз.

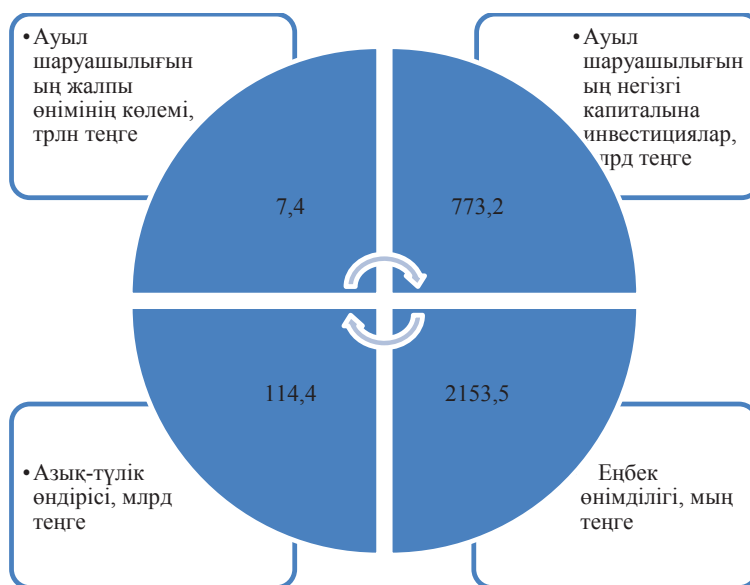
2021 жылғы көрсеткіштерге сүйенетін болсақ, маңызды деген ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің көлемі, азық-түлік өндірісі және ауыл шаруашылығының негізгі капиталына инвестициялар ағыны, еңбек өнімділігі қарастырылады. Осы көрсеткіштерді толығымен зерттесек, инвестициялар ағынының тұрақты үрдісін көруге болады.

Сурет 3 – Мал шаруашылығындағы малдың және құстың үлесі, мың бас

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Төмендегі 4-ші суреттен 2021 жылғы қаңтар-желтоқсандағы АӨК негізгі макроэкономикалық көрсеткіштерін көре аламыз.

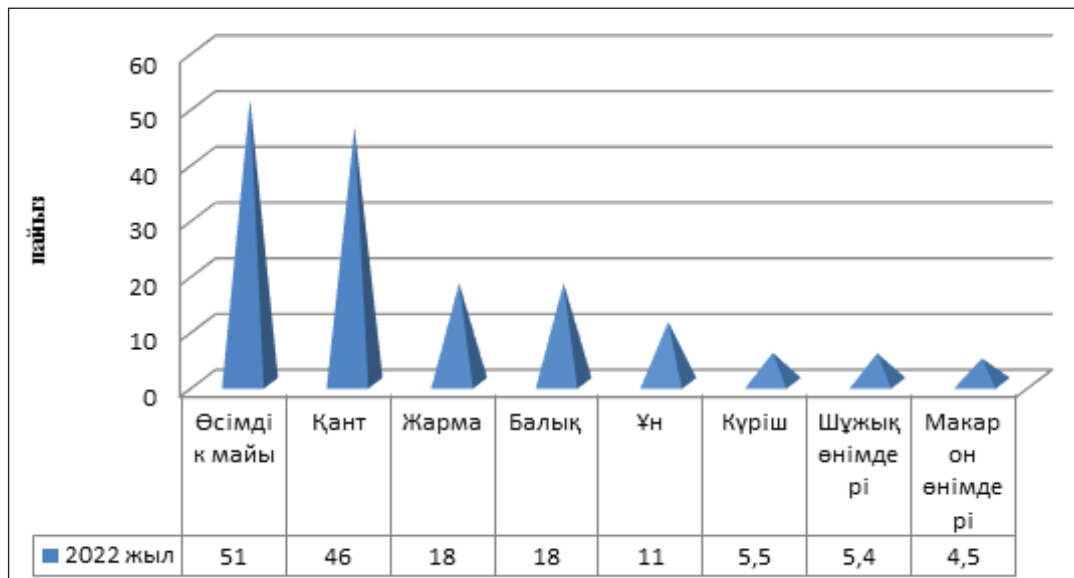

Сурет 4 – АӨК негізгі макроэкономикалық көрсеткіштері

Ескертпе: [23] дереккөз негізінде құрастырылған.

Кестеде көрсетілгендей, ауыл шаруашылығының негізгі капиталына инвестициялар 773,2 млрд теңгені құраған.

2022 ж. ауыл шаруашылығының дамуы бойынша орташа өнімділік 14,2 ц/га, ал бастырылғаны 22,8 млн тонна, жоғары сапалы астық 80 пайыздан жоғары болған. Мемлекеттік қолдаудың арқасында 227 инвестициялық жоба қолданысқа берілген. Тамақ өнімдерін өндіру бойынша қарастыратын болсақ, елімізде азық-түлік өндірісі 4,2 пайызға өскенін 5-ші суреттен (263 б.) көре аламыз.

Сурет 5 – 2022 жылдағы тамақ өнімдерін өндіру көрсеткіштері, пайыз

Ескертпе: [23] дереккөз негізінде құрастырылған.

Жалпы негізгі азық-түлік тауарларымен толықтай қамтылу бойынша индикаторларға тиімді қол жеткізу үшін елімізде 2024 жылға дейінгі азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету жоспары әрекет етеді. Бұл жоғарыда көрсетілген нәтижелердің барлығы жасалған кешенді тұжырымдамалардың, бағдарламалардың арқасында деп білеміз.

Қазіргі заманның талабына сай 2021 ж. ауылшаруашылығын цифрландыру бойынша бірнеше шаралар жүзеге асырылды, атап айтқанда агроөнеркәсіптік кешенді цифрлық құралдармен жабдықтау мақсатында мемлекет тарапынан қолдаулар жасау бойынша жұмыстар, ұлттық жобада көзделген ауыл шаруашылығына, әсіресе шалғайдағы жайылымдарға бағытталатын байланыстық жабдықтарға шығындарды субсидиялау бойынша шаралар, ауыл шаруашылығы саласындағы техникаларды түрлендіру жұмыстары және агроөнімдерді көліктік бағыттар бойынша реттеу кезіндегі рұқсат алу рәсімдерін жеделдетулер мақсатындағы цифрлық жаңа жүйелерді іске қосу жұмыстары жүргізілген. Цифрлық бағыттағы тағы бір жаңашылдық – сүт өнімдерін таңбалаудағы пилоттық жобаның аяқталуы болды. Алдағы уақытта осындай жетістіктермен қатар, төмендегідей бағыттар бойынша жұмыстарды жүргізу ұсынылады:

АӨК-ге цифрлық жабдықтарды субсидиялау мақсатындағы нормативтік базаның жұмыстарын жақсарту;

Ауыл шаруашылығын дамытудағы цифрландыру бойынша семинарларды қайтадан жалғастыру;

Салалық ақпараттық жүйелерді негіздей отырып, цифрлық Агро мамандықтар бойынша арнайы тізбектерді толықтыру.

Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021–2023 жж. арналған тұжырымдамасында мынадай бағыттар бойынша жетілдіру шаралары 6-шы суретте (264 б.) көрсетілген.

Сонымен қатар, аталған тұжырымдаманың қағидалары бойынша жұмыстар жүргізу көзделеді [23]. Барлық тұжырымдарға сәйкес аграрлық салада ғылыми тұрғыда дайындалған жобаларды өндіріске енгізу дамыған елдердің тәжірибесі бойынша жүргізілуде. Барлық негіздемелерде біз әрине тәжірибелік дағдысы қалыптасқан мамандарды даярлаудың сапасына жүгінеміз. Тағы бір атаулы жоба ретінде еліміздің аграрлық саласын дамытуға байланысты жаңғыртуда кәсіби логистика және ауыл шаруашылығы өнімдерінің жеткізілім тізбегін басқару нарығы қарқынды дамуда: жаңа қоймаларды қала сыртына көшіру және салу, олардың айналасында инновациялық кәсіпорындарды шоғырландыру; елдегі жүк айналымының жыл сайынғы өсуі логистикалық қызметтерге сұраныстың артуымен және отандық компаниялардың жетіспеушілігімен, шетелдік логистикалық компанияның өз технологияларымен келуін күтумен

қатар жүреді; еліміздегі аймақтарда логистикаға сұраныс бар, бірақ қазіргі заманғы қоймалар мен терминалдық кешендер жоқ аймақтарда логистика компаниясының қызметін кеңейту керек [24]. Нәтижесінде, жеткізу тізбегін басқарудың жаңа механизмдері мен стратегияларын қолдану көрсетіледі.

Сурет 6 – Агрөнеркәсіптік кешенін дамытудың тұжырымдамасы бойынша бағыттары

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Барлық жоғарыда келтіріліген зерттеулерді саралайтын болсақ, еліміздегі АӨК-нің даму әлеуеті мен ұйымдардағы дербес жаңғыруы бойынша негізгі өнім бағасының тұрақты түрдегі өсуін көруге болады, бұл сала бойынша мүмкіндіктердің төмендеуіне әкеледі. Осыған байланысты басымдықты көрсететін әдіс, ол салаларды жаңғырту бойынша жетекші тетік ретіндегі мемлекеттік араласу болады. Жалпы субъектілер арасындағы ақпараттардың жылдам берілуі мен мемлекет тарапынан басқару органдарының нақты айқындалған мәселелері туралы ақпараттарды дер кезінде беруде мүмкін деп танылған көлденең және тік байланыстар жүйесі айқындалуы керек. Қазіргі жаңғыртуда әрекеттердің ашықтығы көрсетілмейді, барлық мәселелер Ұлттық экономика министрлігінің жеке басымдықтары шеңберінде шешілуде. Мемлекет агроөнеркәсіптік кешенді жаңғырту саясатын тиімді жүргізуі үшін, инновацияларды енгізуде аймақтардың бірегей ерекшеліктерін ескеру, әрбір аймақты жеке дамытудың неғұрлым басымдықтағы жолдарын айқындауда, мемлекеттік мақсаттарға қол жеткізуді аймақтардың мәселелерін шешумен ұштастыратын нысаналы көрсеткіштер жиынтығын қалыптастыру қажет. Қазіргі уақытта мұндай тәсілдің бастауларын байқауға болады, алайда ол Қазақстанның АӨК мемлекеттік басқаруындағы жүйелі тәжірибеге айналмаған. Аймақтық өндірушілермен тығыз байланысты көздейтін АӨК мемлекеттік басқаруға көзқарасты тезірек енгізу сектордағы ахуалды барынша жақсарту үшін жағдай жасайды.

Жаңғырту үрдісі АӨК бойынша стратегиялық процесс болып табылады. Ол бірнеше әдістемелерді ауыстыру бағыттарын көрсетеді, осындай ауысулар мәселесі модернизация кезінде технологиялық жетілдіруге аса мән беруге негізделеді. Ауыл шаруашылығын жаңғырту бойынша қарастырсақ, инновацияларды енгізумен ғана емес, сонымен қатар ұйыдастырушылық, физикалық, экономикалық, мәдени және мотивациялық факторлармен байланысты көптеген факторлардың өзара әрекеттесуінің нәтижесін көрсетуге болады. Бұл факторлардың маңыздылығы әртүрлі және оларды бірден жоғары деңгейде қамтамасыз ету мүмкін болмаса да, оларды ұзақ уақыт бойы жинақтауға және жақсартуға болады. Бұл факторлар бойынша талдауды төмендегі 4-ші кестеден (265 б.) айқын көруге болады.

Кесте 4 – Агроөнеркәсіптік кешеннің дамуына әсер етуші факторлар

№	Экономикалық факторлар	Ұйымдастырушылық факторлар	Физикалық факторлар
1	Ресурстарды тарату	Ресурстарды қолдану	Институционалдық механизмдер бойынша
2	-	Жергілікті қолданулар	Құралдар мен жабдықтар
3	Баға	Мемлекеттік қызмет және саясат	Тұқымдар мен сапасы
4	Халық тұтынуы	Білімге бағыттау	Су қоры
5	Көліктік, қоймалық, саудалық әрекет	Экономикалық қызметтер	Отын және энергетикалық ресурстар
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.			

Көріп отырғанымыздай, атаулы факторлардың барлығы агроөнеркәсіптік кешеннің жұмысының барлық кезеңдерінде ұйымдастырушылық және экономикалық тетікті көрсетеді. Әр тетікте кешен дамуының және оны жаңғыртудың әсер етуші факторлары мен механизмдерінің басымдықтары бар.

Қорытынды

Қазақстандағы агроөнеркәсіптік кешенді дамыту бағыттарына байланысты дамытудың тиімді жақтарын қарастыруда инновациялық технологияларды өндіріске тиімді тұрғыда енгізу мен мемлекеттік қолдау әрекеттерінің тетіктерін дайындау, атап айтқанда, атаулы салаларды субсидиялау және сақтандыруға байланысты тәсілдерді өзгерту, салық салуларды жеңілдетуді айтуға болады.

Сонымен қатар аграрлық салалардың барлығына дерлік ғылыми жобалардың нәтижелерін тиімді ендіруді жоғарылату бойынша шараларды күшейту керек, сонда ғана агроөнеркәсіптік кешеннің алда тұрған бірнеше мәселелері қарастырылады, әйтсе де барлық мәселелерді бірге шешу мүмкін болмайды. Аталған ұсыныстарға сәйкес аймақтар мен ауыл шаруашылығы салалары бойынша кәсіпкерлерді алға бастау тиімді болады, өйткенді басты мәселелерді шешу тетіктері айқындалады.

Қорытындылай келе, қаржылық, инвестициялық саясатты дамытуда мынадай нысандар жүзеге асырылады:

- ◆ Қаржыландыру жүйелері бойынша алдымен нақты нығайту ықпалын көрсететін, тиімділікке бағытталған ауыл шаруашылығының өнімдерін өндіруге байланысты жұмсайтын шығындарды қысқартуды мейлінше жүйелеп қарастыру керек;
- ◆ Қайтарымды және қайтарымсыз бағыттардағы бюджеттік қаржыландырулардың көлемін ұлғайту;
- ◆ Қаражаттардың тиімді және нақты мақсаттарға байланысты жұмсалуын мейлінше қатаң тұрғыда бақылап отыру қажет;
- ◆ Инвестициялық тұрғыдағы берілген ауыл шаруашылығының жобаларын үнемі қолдап отыру және тәжірибеден кеңейту жолдарын қарастыру;
- ◆ Аграрлық саладағы инвестициялық үрдістерді реттеп отыратын заңдарды қабылдау қажет;
- ◆ Салықтық жүйенің сипатының мемлекеттік шығыстармен тығыз байланысына орай салықтық әкімшілендіру тетігінің тиімді жақтарын бақылау керек.

АӨК цифрлық жабдықтарды субсидиялау мақсатындағы нормативтік базаның жұмыстарын жақсарту керек. Кейбір дамыған елдердің тәжірибелеріне сүйене отырып, цифрландыру мен инновациялық технологияларды үздіксіз қолдануға тиіспіз, бұл талпыныс экономиканы барлық салалары бойынша дамытудың мәселелерін шешуге көмектеседі. Нәтижесінде біз цифрлық бағыттағы ерекше жаңашылдық сүт өнімдерін таңбалаудағы пилоттық жобаның сәтті жалғасуына жол ашамыз.

Жаңғырту жағдайларында аграрлық салаларды толықтай тұжырымдап зерттеу ауыл шаруашылығының серпінді дамуын арттыру мен ауылдағы халықтың тұрмыс-тіршілігінің сапалы жағына өзгеруіне байланысты тұжырымдар мен тәжірибелік ұсыныстарды негіздеуге жол ашады.

Қорытындысында интеграциялық үрдістердің қайтымсыздығын сәйкестендіре отырып, аграрлық саясатты дайындаудың әдістерін өзгерту қажет. Оның нәтижесінде ауылшаруашылық саясаты халықаралық нарықтың өзгеретін кезеңдеріне байланысты жаңа бәсекелес ортаға бейімделеді, ішкі және сыртқы нарықтағы бәсекелестікке тәуелділігін нығайтады.

Авторлар екі бағыттағы кезенді ұсынады: жаңғыртуларға байланысты болатын кәсіпорындардың табыстарын өсіру мен оған байланысты қолайлы бола алатын ортаны құрулары, сонымен қатар жаңа технологиялар бойынша трансфертті шарттарды жасап дайындау, соның негізінде инновацияларды тиімді бағыттау.

Жалпы жағдайды жақсарту үшін халықтың өмір сүру деңгейін арттыру керек, аймақтардағы кәсіпкерліктің кірісті болуын қамтитын халық шаруашылығы салаларын дамыту бойынша ұсыныстар әзірлеу қажет. Қайта өңдеу өнеркәсібі мен ауыл шаруашылығын инновациялық тұрғыда дамыту арқылы бірнеше жетістіктерге қол жеткізе аламыз, нәтижесінде бәсекеге қабілетті өнімдер өндіретін экспортқа шығара алатын бірлескен кәсіпорындар құрамыз. Агро-өнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдаудағы нысандардың деңгейін арттыра аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Токаев К.К. Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны. URL: <https://www.akorda.kz> (қаралған күні: 30.01.2023)

2 Байдыбекова С.К., Сауранбай С.Б., Ермекбаева Д.Д. Аграрный сектор экономики как основа продовольственной безопасности страны // Научный журнал «Вестник университета «Туран». – 2022. – № 4(96). – С.11–25.

3 Папцов А.Г., Парамонов П.Ф. Направление государственной поддержки сельского хозяйства в развитых странах // АПК: экономика, управление. – 2005. – № 11. – С. 68–72

4 Куницина Н.Н. Развитие регионального аграрного сектора экономики в условиях неопределенности и риска // АПК: экономика, управление. – 2006. – № 10(37). – С. 6–20.

5 Tuzubekov M., Konyrbekov M., Zhamkeyeva M., Bikteubayeva A., Kabiyeva A., Tleubayeva S., Pralieveva S. Role of innovation in economy development of the world and Kazakhstan // Journal of Contemporary Issues in Business and Government. 2020. Volume 26. Issue 1. P. 167–175. DOI: 10.47750/CIBG.2020.26.01.021. WOSUID: WOS:000609885300019. URL: <https://www.scopus.com/> (қаралған күні: 10.07.2023)

6 Rakhimberdinova M., Nurekenova E., Konyrbekov M., Ordabayeva M., Saifullina Y., Kuttybaeva N. Role of Development of the Agro-Industrial Complex to Create Areas of Agritourism // Journal of Environmental Management and Tourism. 2022. No. 13(8). P. 2311–2319. DOI: [https://doi.org/10.14505/jemt.v13.8\(64\).23](https://doi.org/10.14505/jemt.v13.8(64).23) (қаралған күні: 29.02.2023) (Scopus)

7 Tekenov U.A., Daurenbekova A.N., Konyrbekov M.Z. Current state and prospects of development agrarian and industrial complex of the animal husbandry industry in Kazakhstan // Espacios. 2017. No. 38(49). P. 19. URL: <https://www.revistaespacios.com/a17v38n49/a17v38n49p19.pdf> (қаралған күні: 10.07.2023) (Scopus)

8 Smagulova S., Yermukhanbetova A., Akimbekova G., Nurgabylov M., Zhakupova S. Prospects for Digitalization of Energy and Agro-Industrial Complex of Kazakhstan // International Journal of Energy Economics and Policy this link is disabled. 2022. No. 12(2). P. 198–209. URL: <https://doi.org/10.32479/ijeep.12859> (қаралған күні: 10.07.2023) (Scopus)

9 Omarbakiyev L.A., Kantarbayeva S.M., Nizamdinova A.K., Seitkhamzina G.Zh., Saulembekova A. Consequences of changing regional integration on environmental development, agricultural markets, and food security // Global Journal of Environmental Science and Management this link is disabled. 2023. No. 9(4). P. 951–966. DOI: 10.22035/gjesm.2023.04.19. (қаралған күні: 10.07.2023) (Scopus)

10 Kalashnikov P.A., Kulanov A., Nesipbekov E.N., Kaishatayeva A., Kantarbayeva S.M. Impact of State and Legal Regulation on the Sustainable Development of Agricultural Territories and Improving the Standard of Living of the Population // Journal of Environmental Management and Tourism. 2023. No. 14(1). P. 82–88. DOI: [https://doi.org/10.14505/jemt.v14.1\(65\).08](https://doi.org/10.14505/jemt.v14.1(65).08) (қаралған күні: 10.07.2023) (Scopus)

11 Указ Президента Республики Казахстан от 1 февраля 2010 года № 922 «О Стратегическом плане развития Республики Казахстан до 2020 года и дальнейшего совершенствования системы государственного управления в Республике Казахстан. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан Әділет. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U100000922> (қаралған күні: 30.01.2023)

- 12 Қазақстан өңірлері бойынша ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының саны. Kazdata.kz сайтының деректері (қаралған күні: 30.01.2023)
- 13 Бельгибаев К.М. Экономика аграрного сектора. Учебное пособие. – Алматы: «Ұлағат», 2001. – С. 62.
- 14 Количество юридических лиц и фермерских хозяйств, производящих сельскохозяйственную продукцию. URL: <http://finprom.kz/ru/article/kolichestvo-yuridicheskikh-lic-i-fermerskih-hozyajstv-proizvodyashih-selskohozyajstvennyu-produkciyu-velichilos-chislennost-individualnyh-predprinimatelej-v-sektore-rezko-sokratilas>. (қаралған күні: 30.01.2023)
- 15 Керимова У.К., Мадиев Г.Р., Дарибаева Ә.Б., Турекулов С. Методические подходы к организации агрокластеров в Казахстане // Материалы международной научно-практической конференции. – ФГБОУ ВО Воронежский ГАУ. – 2019. – С. 214.
- 16 Инвестиционная и строительная деятельность в Республике Казахстан за 2016–2020 гг. – Нур-Султан, 2021. – С. 198.
- 17 Шкарупа Е.А. Особенности привлечения инвестиций в сельское хозяйство: современное состояние и тенденции развития // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 3. Экономика. Экология. – 2011. – № 2(19). – С. 107–112. URL: <http://www.volsu.ru>. (қаралған күні: 30.01.2023)
- 18 Курманова Г.К., Суханбердина Б.Б., Уразова Б.А. Модернизация аграрной экономики в Республике Казахстан // Economics: the strategy and practice. 2021. No. 16(3). P. 35–50.
- 19 Жангирова Р.Н. Инновации в развитии аграрного сектора Казахстана // Проблемы агробизнеса. – 2020. – № 1. – С. 27–33.
- 20 Юмашев Ф. Цифровизация – ключевой фактор развития АПК. – 2018. URL: <http://www.kazpravda.kz> (қаралған күні: 30.01.2023)
- 21 Джазыкбаева Б.К., Кернебаев А.С., Момбекова Г.Р., Аркенова Ж.Р. Государственная поддержка агропромышленного комплекса Казахстана // Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің жаршысы. – 2022. – № 3 (48). – С. 31–32.
- 22 Миронов В.В. О диагностике текущего состояния российской экономики и среднесрочных перспективах ее роста // Вопросы экономики. – 2019. – № 2. – С. 25–35.
- 23 Итоги 2022 года в Казахстане: реальный сектор экономики. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-2022-goda-v-kazahstane-realnyy-sektor-ekonomiki-28112047> (қаралған күні: 31.01.2023)
- 24 Gabdullina L., Kirdasinova K., Amanbayeva A., Zeinullina A., Tlessova E., Azylkanova S. Transport and logistics innovations in supply chain management: Evidence from Kazakhstan // Uncertain Supply Chain Management 8 (2020) 255–266. URL: <https://www.GrowingScience.com/uscm/> (қаралған күні: 29.02.2023) (Scopus)

REFERENCES

- 1 Tokaev K.K. Edinstvo naroda i sistemnye reformy – prochnaja osnova procvetaniya strany. URL: <https://www.akorda.kz> (қаралған күні: 30.01.2023). (In Russian).
- 2 Bajdybekova S.K., Sauranbaj S.B., Ermekbaeva D.D. (2022) Agrarnyj sektor jekonomiki kak osnova prodovol'stvennoj bezopasnosti strany // Nauchnyj zhurnal «Vestnik universiteta «Turan». No. 4(96). P. 11–25. (In Russian).
- 3 Papcov A.G., Paramonov P.F. (2005) Napravlenie gosudarstvennoj podderzhki sel'skogo hozjajstva v razvityh stranah // APK: jekonomika, upravlenie. No. 11. P. 68–72. (In Russian).
- 4 Kunicina N.N. (2006) Razvitie regional'nogo agrarnogo sektora jekonomiki v uslovijah neopredelennosti i riska // APK: jekonomika, upravlenie. No. 10(37). P. 6–20. (In Russian).
- 5 Tuzubekov M., Konyrbekov M., Zhamkeyeva M., Bikteubayeva A., Kabiyeva A., Tleubayeva S., Praliev S. (2020) Role of innovation in economy development of the world and Kazakhstan // Journal of Contemporary Issues in Business and Government. Volume 26. Issue 1. P. 167–175. DOI: 10.47750/CIBG.2020.26.01.021. WOSUID: WOS:000609885300019. URL: <https://www.scopus.com/> (қаралған күні: 10.07.2023). (In English).
- 6 Rakhimberdinova M., Nurekenova E., Konyrbekov M., Ordabayeva M., Saifullina Y., Kuttybaeva N. (2022) Role of Development of the Agro-Industrial Complex to Create Areas of Agritourism // Journal of Environmental Management and Tourism. No. 13(8). P. 2311–2319. DOI: [https://doi.org/10.14505/jemt.v13.8\(64\).23](https://doi.org/10.14505/jemt.v13.8(64).23) (қаралған күні: 29.02.2023) (Scopus). (In English).

7 Tekenov U.A., Daurenbekova A.N., Konyrbekov M.Z. (2017) Current state and prospects of development agrarian and industrial complex of the animal husbandry industry in Kazakhstan // *Espacios*. No. 38(49). P. 19. URL: <https://www.revistaespacios.com/a17v38n49/a17v38n49p19.pdf> (қаралған күні: 10.07.2023) (Scopus)ю (In English).

8 Smagulova S., Yermukhanbetova A., Akimbekova G., Nurgabylov M., Zhakupova S. (2022) Prospects for Digitalization of Energy and Agro-Industrial Complex of Kazakhstan // *International Journal of Energy Economics and Policy* this link is disabled. No. 12(2). P. 198–209. URL: <https://doi.org/10.32479/ijeep.12859> (қаралған күні: 10.07.2023) (Scopus)ю (In English).

9 Omarbakiyev L.A., Kantarbayeva S.M., Nizamdinova A.K., Seitkhamzina G.Zh., Saulembekova A. (2023) Consequences of changing regional integration on environmental development, agricultural markets, and food security // *Global Journal of Environmental Science and Management* this link is disabled. No. 9(4). P. 951–966. DOI: 10.22035/gjesm.2023.04.19. (қаралған күні: 10.07.2023) (Scopus)ю (In English).

10 Kalashnikov P.A., Kulanov A., Nesipbekov E.N., Kaishatayeva A., Kantarbayeva S.M. (2023) Impact of State and Legal Regulation on the Sustainable Development of Agricultural Territories and Improving the Standard of Living of the Population // *Journal of Environmental Management and Tourism*. No. 14(1). P. 82–88. DOI: [https://doi.org/10.14505/jemt.v14.1\(65\).08](https://doi.org/10.14505/jemt.v14.1(65).08) (қаралған күні: 10.07.2023) (Scopus). (In English).

11 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 1 fevralja 2010 goda № 922 «O Strategicheskom plane razvitiya Respubliki Kazahstan do 2020 goda i dal'nejshego sovershenstvovaniya sistemy gosudarstvennogo upravleniya v Respublike Kazahstan. Informacionno-pravovaja sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan Ədilet. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U100000922> (қаралған күні: 30.01.2023). (In Russian).

12 Qazaqstan öñirleri boiynsha auyl şaruashylyғы kәsiporyndarynyñ sany. Kazdata.kz saitynyñ derekteri (qaralğan күni: 30.01.2023). (In Kazakh).

13 Bel'gibaev K.M. (2001) *Jekonomika agrarnogo sektora. Uchebnoe posobie*. Almaty: «Ylarat». P. 62. (In Russian).

14 Kolichestvo juridicheskikh lic i fermerskikh hozjajstv, proizvodjashhih sel'skohozjajstvennuju produkciju. URL: <http://finprom.kz/ru/article/kolichestvo-yuridicheskikh-lic-i-farmerskikh-hozjajstv-proizvodyashih-selskohozjajstvennuyu-produkciju-uvelichilos-chislennost-individualnyh-predprinimatelej-v-sektore-rezko-sokratilas>. (қаралған күні: 30.01.2023). (In Russian).

15 Kerimova U.K., Madiev G.R., Daribaeva Je.B., Turekulov S. (2019) Metodicheskie podhody k organizacii agroklastero v Kazahstane // *Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. – FGBOU VO Voronezhskij GAU*. P. 214. (In Russian).

16 Investicionnaja i stroitel'naja dejatel'nost' v Respublike Kazahstan za 2016–2020 gg. – Nur-Sultan, 2021. P. 198. (In Russian).

17 Shkarupa E.A. (2011) Osobennosti privilechenija investicij v sel'skoe hozjajstvo: sovremennoe sostojanie i tendencii razvitiya // *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija 3. Jekonomika. Jekologija*. No. 2(19). P. 107–112. URL: <http://www.volsu.ru>. (қаралған күні: 30.01.2023). (In Russian).

18 Kurmanova G.K., Suhanberdina B.B., Urazova B.A. (2021) Modernizacija agrarnoj jekonomiki v Respublike Kazahstan // *Economics: the strategy and practice*. No. 16(3). P. 35–50. (In Russian).

19 Zhangirova R.N. (2020) Innovacii v razviti agrarnogo sektora Kazahstana // *Problemy agrorynka*. No. 1. P. 27–33. (In Russian).

20 Jumashev F. (2018) Cifrovizacija – ključevoj faktor razvitiya APK. URL: <http://www.kazpravda.kz> (қаралған күні: 30.01.2023). (In Russian).

21 Dzhazykbaeva B.K., Kernebaev A.S., Mombekova G.R., Arkenova Zh.R. (2022) Gosudarstvennaja podderzhka agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana // *Қазақ jekonomika, қарзhy zhәne halyқаралық sauda universitetiniң zharshysy*. No. 3 (48). P. 31–32. (In Russian).

22 Mironov V.V. (2019) O diagnostike tekushhego sostojaniya rossijskoj jekonomiki i srednesrochnyh perspektivah ee rosta // *Voprosy jekonomiki*. No. 2. P. 25–35. (In Russian).

23 Itogi 2022 goda v Kazahstane: real'nyj sektor jekonomiki. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-2022-goda-v-kazahstane-realnyy-sektor-ekonomiki-28112047> (қаралған күні: 31.01.2023). (In Russian).

24. Gabdullina L., Kirdasinova K., Amanbayeva A., Zeinullina A., Tlessova E., Azylkanova S. Transport and logistics innovations in supply chain management: Evidence from Kazakhstan // *Uncertain Supply Chain Management* 8 (2020) 255–266. URL: <https://www.GrowingScience.com/uscm/> (қаралған күні: 29.02.2023) (Scopus). (In English).

Г.Ж. ЖАМБЫЛОВА,*¹

докторант.

*e-mail: zhambylova_gulfiya@live.kaznu.kz

ORCID ID: 0000-0002-5960-1957

А.А. САТМУРЗАЕВ,²

д.э.н., профессор.

e-mail: ncasan@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5208-6761

Д.С. КАДЫРБЕКОВА,³

PhD.

e-mail: 6537275@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8641-253X

Г.А. БОЛСЫНБЕКОВА,⁴

м.э.н, ст. преподаватель.

e-mail: bolsynbekovag@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8925-3041

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан

²Академия «Кайнар».

г. Алматы, Казахстан

³Казахская академия спорта и туризма,

г. Алматы, Казахстан

⁴УО «Alikhan Bokeikhan university»,

г. Семей, Казахстан

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ МОДЕРНИЗАЦИИ АГРАРНОГО СЕКТОРА КАЗАХСТАНА И РЕГИОНОВ

Аннотация

Основная цель статьи – рассмотреть вопросы, связанные с цифровизацией аграрных отраслей: основные механизмы поддержки со стороны государства в их развитии, снижение производительности труда, возможности более широкого цифрового внедрения инновационных технологий. Авторами определены основные пути и механизмы решения проблем развития агропромышленного комплекса страны по приоритетным этапам. Нацпроект по развитию АПК в Казахстане на 2021–2025 гг. отражает ряд актуальных вопросов, устанавливая основные рамки по своей реализации. Важное значение имеет решение вопросов модернизации и диверсификации в аграрной сфере в целях повышения уровня социально-экономического развития страны. Результаты модернизации отражаются на финансовых ресурсах как по экономическим направлениям, так и по генерации, что влияет на показатели по инвестициям. Выявлены наиболее значимые факторы модернизации агропромышленного комплекса Казахстана на разных уровнях. На их основе предложены и обоснованы ключевые направления развития агропромышленного комплекса. Результаты исследования включают выводы и точки зрения современных авторов-специалистов в данной области. Полностью дифференцированы несколько выводов и программ по обеспечению стабильности социально-экономического развития страны, включая регулирование цен на продукты питания.

Ключевые слова: государственная поддержка, бюджетная программа, привлечение инвестиций, инвестиционный проект, финансирование АПК, цифровизация, инновационная деятельность.

G.ZH. ZHAMBYLOVA,*¹

PhD student.

*e-mail: zhambylova_gulfiya@live.kaznu.kz

ORCID ID: 0000-0002-5960-1957

A.A. SATMURZAYEV,²

d.e.s., professor.

e-mail:ncasan@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5208-6761

D.S. KADYRBEKOVA,³

PhD.

e-mail: 6537275@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8641-253X

G.A. BOLSYNBEKOVA,⁴

m.e.s., senior lecturer.

e-mail: bolsynbekovag@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8925-3041

¹Al-Farabi Kazakh National University,

Almaty, Kazakhstan

²Kainar Academy

Almaty, Kazakhstan

³Kazakh Academy of Sports and Tourism,

Almaty, Kazakhstan

⁴Alikhan Bokeikhan university,

Semey, Kazakhstan

ECONOMIC MECHANISM OF AGRICULTURAL SECTOR AND REGIONS MODERNIZATION

Abstract

The main purpose of the article is to consider the issues related to the digitalization of agrarian industries: the main mechanisms of support from the state in their development, the decline in labor productivity, the possibilities of wider digital implementation of innovative technologies. The authors identify the main ways and mechanisms for solving the problems of the country's agro-industrial complex development by priority stages. The National Project on the development of agro-industrial complex in Kazakhstan for 2021–2025 reflects a number of topical issues, establishing the main framework for its implementation. It is important to address the issues of modernization and diversification in the agricultural sector in order to improve the level of socio-economic development of the country. The results of modernization are reflected in the financial resources in both economic directions and generation, which affects the investment indicators. The most significant factors of modernization of the agro-industrial complex of Kazakhstan at different levels have been identified. On their basis, the key directions of agro-industrial complex development are proposed and justified. The results of the study include conclusions and points of view of modern authors-specialists in this field. Several conclusions and programs to ensure the stability of socio-economic development of the country, including regulation of food prices, are fully differentiated.

Key words: state support, budget program, attraction of investments, investment project, financing of agro-industrial complex, digitalization, innovative activity.